

– miért vonzotta a kutatókat. Ugyanis a hosszútávon is változatlan területi-ökonómiai szociális egység itt már eleve adott volt. Természetesen ugyanez vonatkozik a kapitalista-kori nagybirtok-üzemekre, az uradalmakra is. Itt azonban csak egy-egy uradalom történetét felvázoló tanulmány látott napvilágot, jóllehet TÓTH TIBOR definíciója alapján a nagybirtok-üzemek szintézisét is meg lehetne írni. Persze a megoldást nehezíti az a tény, hogy régió alatt a történészek összefüggő nagyobb földrajzi egységet értenek, véleményem szerint ezt az álláspontot kellene felülvizsgálni és a térbeliséget az egyéb vizsgálati szempontoknak kellene alárendelni. Nem véletlen miként azt a szerző is írja, hogy az angolszászirodalomban pl. „a geográfiában, amelynek legrégebb tapasztalatai vannak a regionális elemzés területén, több mint egy évtizede fokozatos eltávolodás figyelhető meg a régiótól, mint alapvető külön egységtől és koncepciótól”. Természetesen ez nem jelentheti azt, hogy a térbeli vizsgálatot negligáljuk, mivel éppen a várostörténeti kutatásoknál láthatjuk – a szerző tanulmányában ezt plasztikusan érzékelteti –, hogy a városok fejlődésében milyen alapvető eltérések mutatkoznak. FÜR LAJOS szerint „a 19. század végétől a Duna–Tisza köze kertkultúrális tanyarendszere egészen sajátos gazda-

sági és társadalmi képződmény, mozaikszerű történeti táj”. Ugyanezt elmondhatjuk a dunántúli uradalmakra is, a városokra azonban ez kevésbé vonatkozik.

TIMÁR LAJOS tanulmányában a hazai és a nemzetközi szakirodalmat egyaránt beépíti, elemzi, ha kell vitatkozik, végezetül pedig saját álláspontját is közli. Munkája azonban nem csupán teoretikus jellegű, hanem azt olyan alapkutatásnak tekinthetjük, amelyet a gyakorlati szakemberek a települések fejlesztésénél felhasználhatnak. Még ma is aktuális ERDEI FERENC-nek az 1930-as évek végén tett megállapítása, hogy nagyobb vidékek városok hiányában az országos fejlődés ütemétől elmaradnak. De a fenti megállapításnak az ellentét párja is igaz, amely szerint az iparosodó városok továbbfejlesztésének egyik fő akadályja, ha azt a vonzáskörzete harmonikusan nem egészíti ki. Napjainkban ez a veszély egyre inkább aktuális.

Úgy gondolom, hogy a tanulmány nemcsak a történészek számára lesz iránymutató, hanem mindazoknak, akik a települések fejlesztésével és a távlati tervek készítésével foglalkoznak. Éppen ezért ajánlom e tanulmányt mindazoknak, akik munkájukat felelősséggel kívánják végezni.

SZILI FERENC

BOKOR ÁGNES: SZEGÉNYSÉG A MAI MAGYARORSZÁGON

(Magvető Kiadó, Budapest, 1987. p. 280)

A Gyorsuló idő sorozat – amelynek tartalmát a tudomány éppen előtérben álló problémái, nemrég megválaszolt és a közeljövőben megválaszolandó kérdései befolyásolják leginkább – új kötettel gazdagította a szegénység problémakörét vizsgáló tanulmányok sorát.

Bokor Ágnes könyve amellett, hogy a mai magyar társadalom egy – sok szempontból megrendítő – metszete, egyben nagyszabású kísérlet is: a természettudományos megismerés egzaktágát közelítő szociológiai eszközrendszer felé vezető út keresése.

A szegénység történelmileg állandóan változó jelenség. Egy szempontból azonban min-

dig azonos marad: „... egy adott társadalom legrosszabb helyzetben lévő tagjai a mindenkori szegények. Hogy ez konkrétan mit jelent, az mindig az adott társadalom fejlettségi szintjétől függ.” A szerző éppen ezért fontosnak tartja a nincstelenséggel jellemezhető „klasszikus” szegénység és a modern társadalmakra jellemző „depriváció” fogalmi elkülönítését. Tény, hogy a tudományos és politikai nyelvben sokszor kínosan ügyelnek, nehogy a „szegénység” szó nemkívánatos asszociációkat keltsen. Talán ezért hallunk egyre többet „hátrányos helyzetű” vagy „halmozottan hátrányos helyzetű” rétegekről, csoportok-

ról. Viták folynak a szegénység lehetséges értelmezéséről, tartalmáról is. Bokor Ágnes számára azonban az idegen hangzású kifejezés nem kibúvó a problémák nyílt megfogalmazása alól. A társadalmi fejlődés folyamán – véleménye szerint – a szegénységnek ez az új formája jelenik meg és válik dominánssá. Akkor, amikor a társadalmi-gazdasági fejlettség már eléri azt a szintet „...”, amelyen lehetővé válik a hierarchikus struktúrában minden szempontból alul lévő elemi szükségleteinek kielégítése.

... A deprivációt a szegénység korábbi formájától éppen az különbözteti meg, hogy ebben már nem az alapvető javaktól való megfosztottság dominál. Egyező vonás viszont az, hogy az elsődleges szükségleteken túli anyagi javak, illetve a szimbolikus javak hozzáférhetetlensége továbbra is fennáll.”

A fenti meghatározás kulcskérdése – a szerző szerint – érezhetően az: mit értünk „elsődleges”, „elemi” szükségleten. Mivel lehetetlen erre a fogalomra pontos és kimerítő definíciót adni, Bokor MARSHALL koncepcióját követi: a többség számára kielégíthető szükségletekkel azonosítja a most érvényes „alapszükségleteket”.

A könyvben megfogalmazott gondolatok első pillantásra meglehetősen pesszimistán közelítenek e jelentős társadalmi problémához, hiszen „... a hierarchikusan tagolt társadalmakban az alul lévőek mindig szegények, illetve depriváltak a többiekhez képest.”

„De miért éppen azok a szegények akik?” és „Milyen értelemben nevezhetők szegényeknek?” Ez a két kérdés, amely meghatározó a társadalmi lehetőségek elosztásánál hátrányba került emberek szempontjából, áll a vizsgálat fókuszában. Az, hogy egy adott társadalomban még hagyományos szegénységről, vagy „már” deprivációról beszélünk-e, két tényezőn múlik. Az egyik az, hogy az adott társadalom, ország egésze szegénynek számít-e más társadalmakhoz viszonyítva, a másik pedig az, hogy az adott országon belül a lakosság többségét vagy kisebbségét alkotják-e a szegények. Bokor Ágnes rámutat, hogy a depriváció ma még kevésbé kikristályosodott formában, néhol a hagyományos szegénység jellemzőit is hordozva létezik nálunk.

Egy még nem tökéletesen kialakult társadalmi jelenség és a neki megfelelő csoport kutatása bonyolult feladat, hiszen a jelenség vizsgálatához ismerni kellene a csoport hatá-

rait, ehhez viszont a jelenséget kellene a lehető legmélyebben ismerni. A kutatási probléma természete tehát megköveteli egy olyan kezelési eljárási mód alkalmazását, amely – matematikai hasonlaltal élve – egy kétismeretlenes egyenletre hasonlít. Az egyik ismeretlent mindig ismertnek tételezve fel, számítja ki a másikat, majd ennek segítségével egy jobb becslést készít az első ismeretlenre, és így tovább. Igazából senki sem tudja megmondani, hogyan lehet jelenségeket úgy leegyszerűsíteni, hogy azok lényege ne változzék meg, ugyanakkor kvantitatív kezelésük lehetővé váljon. Az a tényanyag azonban – amit a Társadalomtudományi Intézet egyik kutatási programjának széles körű felmérése szolgáltatott e munka megírásához – részletes és – úgy tűnik – megbízható adatbázist nyújt a depriváció és a társadalmi munkamegosztás közötti összefüggések, az életstílus és az életkörülmények egymásra hatása, a közrejátszó demográfiai, regionális és mobilitási tényezők kimutatásához.

Bokor Ágnes olyan – társadalmilag releváns – dimenziókat választott, amelyek empirikus mérésére lehetősége nyílt. E dimenziók egymás mellé állításával – mint mozaikot – tartja elénk társadalmunk „alulnézetű” tükreét. S hogy mit mutat ez a „tükör”? A felmérési eredmények alapján a magyarországi szegények – illetve depriváltak – számát minimálisan másfél millióra becsülhetjük, bár a szerző hangsúlyozza, hogy a hagyományos szegénység csak „szigetesen” nevezhető formában lehet fel (pl. cigánytelepek).

A demográfiai és települési viszonyok hatását a munka- és életfeltételek elosztására elsőként és más jelenségektől elkülönítetten tárgyalja. „Az emberek különböző életkorúak, különböző számú utódot hoznak világra, különböző lélekszámú településeken tömörülnek – ezek a természetes különbségek azonban társadalmi egyenlőtlenségekké lesznek azáltal, hogy bizonyos életkori csoportok, bizonyos fajta családok vagy bizonyos települések lakói a „gyengébb érdek” megtestesítői a javak és prioritások elosztása körüli érdekkonfliktusokban.

Következtetései alátámasztják azt a hipotézist, miszerint a lakóhely, mind szűken, a család mozgásterét jellemezve, mind tágabban, beleértve a településközösséget és annak településhálózaton belüli helyét is, meghatározó az egyén társadalmi helyzetére. Rész-

letes képet rajzol a depriválódás valószínűségének területi megoszlásáról, kiemelve, hogy az Alföld lakóinak van erre legnagyobb esélyük.

Szociológiai megközelítésmódja miatt természetesen nem szán és nem is szánhat nagyobb szerepet a depriváció bemutatásában a települési viszonyoknak mint például a demográfiai tényezőknek. Ez a közelítésmód ugyanakkor annyira kézzel fogható, mindennapi életben tapasztalható „kívánatos és nem kívánatos dolgok” világos elkülöníthetőségén alapszik, hogy szinte láttatja, éreztetni az olvasóval: milyen érzés lehet a „minden szempontból lemaradottak” bőrében lenni. De célja nemcsak ez. A tapasztalatok összegzéséként egy leegyszerűsített társadalmi modellt is felvázol.

„... ha konkrét jelentésüktől megfosztva, csak lényegükre lecsupaszítva tekintjük az emberek társadalmi helyzetére jellemző számtalan vonást, vagyis csupán azt vesszük figyelembe, hogy azok előnyösek, hátrányosak vagy indifferensek, akkor ebből a távolságból csupán három társadalmi aggregátum: a privilegizáltak, a középen lévők és a depriváltak csoportja vehető ki.” A csoportokat elválasztó két nagy „törésvonal” közül az előnyös helyzetűek és a többséget magában foglaló társadalmi csoport között húzódó szélesebb és mélyebb, mint amekkora a depriváltakat a középen lévőkől elválasztja. A hátránymentesség — Bokor Ágnes szerint — nem átlag körüli, hanem előnyös helyzetet teremt, hiszen

a társadalom többségének legalább egy-két szempontból hátrányai is vannak. Felhívja figyelmünket arra is, hogy a depriváltak csoportjával szinte azonos körülmények között élő „veszélyeztetetteket” csupán az különbözteti meg az előbbiektől, hogy kivételes erőfeszítéseket tesznek társadalmi helyzetük javítása érdekében. Ezt, rendkívül sok munkával és fokozott konformitással, lojalitással gondolják elérni. A rétegződési és mobilitási vizsgálatok ugyanakkor azt mutatják, hogy a depriváltak — mindenkori körülményeik miatt — kevésbé tudnak az éppen napirenden lévő társadalmi folyamatokhoz csatlakozni, kevésbé képesek „megérteni az idők szavát”.

Azt tehát, hogy mit jelent ma szegénynek lenni Magyarországon — mint azt az ötletes könyvborító hátlapján ígéri — Bokor Ágnes rendkívül impresszív láttató erővel és tudományos precizitással mutatja be. A szomorú összkép nem javítja az az optimistának tűnő kicsengés sem, miszerint „... az elmúlt 15–20 év fejleményei megalapozták azt a reményt, hogy a magyar társadalmi és politikai struktúra képes megszerezni a folyamatos megújulás képességét, s ezáltal a szegénység elveszítheti jelenlegi társadalmi funkcióit”.

A ma valós területi-társadalmi problémáinak helyes értelmezéséhez alapvető gondolatokkal járul hozzá, ezért ajánlom minden érdeklődő polcára a könyvet.

KERESZTES NAGY CSILLA

ERDŐSI FERENC:

NEMZETKÖZI HATÁSOK A SZOCIALISTA ORSZÁGOK TERÜLETI STRUKTÚRÁJÁRA

„Internationale Einflüsse auf die Territorialstruktur Sozialistischer Länder. Teil 1. Red.: Hellmut Harke. — Marton Luther Universität Halle-Wittenberg, Wissenschaftliche Beiträge 1985/17 Halle.”

A szocialista országok felsőfokú földrajzot

oktatóinak nemzetközi szeminárium sorozata 1976-ban a Lomonoszov Egyetem kezdeményezésére indult, és minden évben más európai KGST országban rendezték meg (Románia nélkül). Az 1970-es évek második felében a környezetváltozás, az urbanizáció, a mező-